

prof. dr hab. Mariola Bidzan

Gdańsk, 2 stycznia 2021

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
mgr Karoliny Ludwikowskiej - Świebody
STYL PRZYWIĄZANIA I JAKOŚĆ RELACJI ZE WSPÓŁMAŁŻONKIEM
A RADZENIE SOBIE Z ŻAŁOBĄ PO JEGO ŚMIERCI
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Gawdy

Zajmowanie się problematyką stylu przywiązania i jakości relacji ze współmałżonkiem w kontekście radzenia sobie z procesem żałoby po jego śmierci wydaje się kwestią niezwykle delikatną, szczególnie w kulturze zachodniej, gdzie nie tylko w ostatnich dekadach zanikło wiele tradycji związanych z pożegnaniem zmarłego, ale zaczęto postrzegać mówienie o śmierci jako wielką trudność. Ponadto retrospektywna ocena jakości relacji ze zmarłym współmałżonkiem dla przeciętnej osoby jest też obarczona wieloma barierami i kulturowymi normami, typu *o zmarłych należy mówić tylko dobrze, albo wcale*, co sprawia, że niewielu badaczy dotyka tej ważnej przecież z punktu widzenia psychologicznego i egzystencjalnego problematyki.

Stąd obecna wiedza na ten temat jest nieusystematyzowana i wybiórcza.

Doktorantka podjęła się oryginalnego zadania – oceny stylu przywiązania i jakości relacji ze współmałżonkiem w odniesieniu do radzenia sobie z żałobą po jego śmierci.

Zgodnie z wymogami *Ustawy* dotyczącymi oryginalności doktoratu, to przedsięwzięcie badawcze z całą pewnością wnosi nowe dane do wiedzy w wymiarze poznawczym i aplikacyjnym.

Lektura rozprawy doktorskiej dowodzi, że Autorka zdaje sobie sprawę, iż interdyscyplinarne podejście do zagadnienia dotyczącego retrospektywnej oceny stylu przywiązania i jakości relacji ze współmałżonkiem w procesie żałoby po stracie małżonka i radzenia sobie z nią, jest niezbędne, by zoptymalizować zasoby zdrowotne, zarówno somatyczne jak i psychiczne, osób w żałobie, w szczególności zagrożonych patologicznym przeżywaniem żałoby.

Ponieważ w takim szerokim, wieloaspektowym ujęciu przeprowadzono nieliczne badania, rozprawa doktorska jest pracą oryginalną, podejmującą istotną i bardzo aktualną problematykę.

Rozprawa doktorska ma układ klasyczny, składa się z części teoretycznej (którą stanowią dwa rozdziały) oraz empirycznej (którą tworzą trzy rozdziały) i liczy wraz ze *Wstępem*, *Streszczeniem w jęz. polskim i angielskim*, *Literaturą Cytowaną*, *Załącznikami* 255 stron.

Przyjęcie takiej struktury pracy jest zgodne z wymaganiami, stąd od strony formalnej recenzowana rozprawa spełnia w pełni standardy stawiane pracom doktorskim o charakterze empirycznym.

Tytuł rozprawy doktorskiej w pełni odpowiada treściom w niej zawartym, jest stylistycznie i metodologicznie prawidłowy, daje potencjalnemu czytelnikowi wskazówkę, jakiego obszaru eksploracji naukowej dotyczy dysertacja.

Wstęp (3 strony) poza krótkim zagajeniem w problematykę badawczą przedstawia w sposób skrótowy, czego czytelnik może spodziewać się w pracy.

Lektura cz. teoretycznej pracy nie budzi zastrzeżeń.

Część teoretyczną stanowią dwa rozdziały; w pierwszym *Psychologiczne aspekty przywiązania* przedstawiono tło historyczne pojęcia oraz kluczowe terminy (w tym

przywiązanie, kategoriale i dymensjonalne ujęcie stylów przywiązania w dorosłości, globalny styl przywiązania), jak również stan badań nad przywiązaniem, przy czym omówiono przede wszystkim (i słusznie!) teorie psychoanalityczne i psychodynamiczne, z których tradycji wyrasta koncepcja przywiązania. Następnie Autorka przedstawiła opis podstawowych założeń teorii przywiązania, sformułowanych przez prekursorów teorii przywiązania: Johna Bowlby'ego oraz Mary Ainsworth. W dalszej części rozdziału omówiono współczesne koncepcje, dynamicznie rozwijające się na gruncie psychologii poznawczej, które odwołują się do teorii przywiązania. Jak zaznacza Badaczka *szczegółowe ich omówienie wydaje się ważne, ponieważ sposób rozumienia wewnętrznych modeli operacyjnych w nich przyjęty, posłuży uzasadnieniu sformułowanych hipotez badawczych*. Jak podkreśla, w okresie dorosłości najważniejszą na ogół osobą, z którą jednostka nawiązuje relację opartą na przywiązaniu, jest współmałżonek. Stąd w ostatniej części tego rozdziału omówiono zagadnienia związane z jakością relacji małżeńskiej osób, które charakteryzują się różnymi globalnymi wzorcami przywiązania. Wskazano także na zasadność uwzględnienia w podjętych badaniach naukowych wspólnie zmiennych takich jak globalny styl przywiązania oraz jakość relacji małżeńskiej. Autorka w bardzo przejrzysty sposób ukazała bowiem, że nie są to zmienne tożsame.

W rozdziale drugim *Wybrane zagadnienia związane z żałobą* Badaczka zajęła się przedstawieniem żałoby jako normalnego procesu zapoczątkowanego przez śmierć bliskiej osoby, po czym przedstawiła różne sposoby rozumienia żałoby w świetle różnych koncepcji psychologicznych w klasycznej psychoanalizie, z perspektywy teorii relacji z obiektem oraz z perspektywy teorii przywiązania J. Bowlby'ego. Następnie skupiła się na rozumieniu żałoby z perspektywy poznawczej. Pokazała w wyczerpujący sposób koncepcje utożsamiające śmierć bliskiej osoby ze stresem oraz traktujące śmierć małżonka jako wydarzenie traumatyczne. Następnie przedstawiła dynamikę procesu radzenia sobie z żałobą oraz skutki adaptacyjnego i dezadaptacyjnego radzenia sobie z utratą. Co istotne, Badaczka nie skupiła się tylko na negatywnych aspektach radzenia sobie ze śmiercią bliskiej osoby (jak żałoba powikłana, zespół stresu pourazowego, objawy somatyczne), ale też pokazała możliwości i psychospołeczne uwarunkowania potraumatycznego rozwoju po stracie małżonka.

Jako że przyjęła w swojej pracy (ale i rozwinęła!) model Boelena i współpracowników ostatnia część rozdziału dotyczy poznawczej konceptualizacji żałoby powikłanej tychże autorów.

Treść obu rozdziałów teoretycznych tworzy spójną całość i stanowi znakomite wprowadzenie do podjętych badań. Ważnym wymiarem rozważań teoretycznych jest duża refleksyjność nad problemami będącymi przedmiotem badań oraz podejście holistyczne. Wszystkie zasygnalizowane kwestie były przedmiotem szczegółowej analizy w celu zbudowania modelu koncepcyjnego badań (rozdział IV, który ze względu na pomyłkę w numeracji przyjętej przez Autorkę, jest tak naprawdę rozdziałem III.) na użytek podjętych problemów badawczych. Model rozwoju żałoby powikłanej opracowano na podstawie koncepcji Boelena i współpracowników (2006). Uwzględniono w nim

1. *Czynniki wpływające na przebieg radzenia sobie* (indywidualne czynniki ryzyka: *globalny styl przywiązania, stresory związane z utratą: jakość relacji ze zmarłym współmałżonkiem, dodatkowe zmienne kontrolowane, np. wiek, płeć*);
2. *Radzenie sobie z żałobą* (tu Badaczka wskazuje rolę *niedostatecznej integracji śmierci współmałżonka w strukturach pamięci autobiograficznej*, pokazując, że przejawem trudności w procesie radzenia sobie są ruminacje, które mogą świadczyć o niedostatecznej integracji śmierci współmałżonka w strukturach wiedzy autobiograficznej).
3. *Rezultaty radzenia sobie* (przystosowania) (mogą nimi być nasilenie żałoby powikłanej (chronicznej), zaburzenia po stresie traumatycznym, objawy somatyczne oraz potraumatyczny rozwój).

Wydaje się, że model ten ma charakter uniwersalny w odniesieniu do różnych faz żałoby po stracie małżonka (i prawdopodobnie też schorzeń przewlekłych, których objawy też mogą być rozpatrywane jako utrata), cech demograficznych czy kultury.

Wśród istotnych walorów cz. teoretycznej rozprawy należy zwrócić uwagę na:

- uwzględnienie zagadnienia ważnego, a mało eksplorowanego, jakim jest analiza oceny stylu przywiązania i jakości relacji ze współmałżonkiem w kontekście radzenia sobie z żałobą po jego śmierci;
- wzbogacenie przyjętego modelu rozwoju żałoby powikłanej Boelena i współpracowników (2006) o możliwe pozytywne aspekty straty, w tym potraumatyczny rozwój;
- syntetyczne i analityczne ujęcie zagadnienia, przejrzysty, komunikatywny język;

- umiejętność opracowywania graficznego modeli teoretycznych, które opisuje w rozprawie, np. organizacji wewnętrznych modeli operacyjnych (opracowanie własne na podstawie: Fraley, 2007; Marszał, 2015) czy właśnie model rozwoju żałoby powikłanej Boelena i współpracowników w opracowaniu własnym;
- podsumowania po każdym rozdz. i po całości części teoretycznej, ułatwiające odbiór treści;
- bogatą literaturę przedmiotu; powoływanie się zarówno na polskie jak i zagraniczne publikacje, zarówno klasyczne, jak i najnowsze.

Część empiryczną tworzą trzy rozdziały. W pierwszym z nich (IV. *Metodyka badań własnych*) Doktorantka formułuje główny cel i strategię badań, którym była *weryfikacja roli, jaką globalny styl przywiązania i postrzegana retrospektywnie jakość relacji małżeńskiej, pełnią w radzeniu sobie z żałobą po śmierci współmałżonka.*

Problem ogólny jaki postawiła, stanowi: *Jakie są uwarunkowania radzenia sobie ze śmiercią współmałżonka oraz przystosowania się do sytuacji utraty przez osoby owdowiałe?*

Badaczka sformułowała także cele szczegółowe, odnoszące się do:

1. oceny zależności między niepokojem i unikaniem w przywiązaniu a żałobą powikłaną

Przyjęła, że zgodnie z modelem Boelena i in. (2006), na którym oparła badania, mediatorem zależności między niepokojem i unikaniem w przywiązaniu a żałobą powikłaną może być niedostateczna integracja śmierci współmałżonka ze strukturami wiedzy autobiograficznej (ruminacje natrętne). W związku z tym sformułowano 5 pytań badawczych:

- 1) *Czy istnieje i na czym polega związek między niepokojem w przywiązaniu a nasileniem ruminacji natrętnych związanych ze śmiercią współmałżonka?*
- 2) *Czy istnieje i na czym polega związek między ruminacjami natrętnymi a nasileniem żałoby powikłanej?*
- 3) *Czy istnieje i na czym polega związek między nasileniem niepokoju w przywiązaniu a rozwojem żałoby powikłanej?*
- 4) *Czy istnieje i na czym polega związek między nasileniem unikania w przywiązaniu a nasileniem ruminacji natrętnych związanych ze śmiercią współmałżonka?*
- 5) *Czy istnieje i na czym polega związek między nasileniem unikania w przywiązaniu a nasileniem żałoby powikłanej?*

i odpowiadające im hipotezy.

2. oceny zależności między niepokojem i unikaniem w przywiązaniu a zaburzeniami po stresie traumatycznym

Tu Autorka sformułowała 3 pytania badawcze:

- 1) *Czy istnieje i na czym polega związek między ruminacjami natrętnymi a nasileniem symptomów zaburzeń po stresie traumatycznym?*
- 2) *Czy istnieje i na czym polega związek między niepokojem w przywiązaniu a nasileniem symptomów zaburzeń po stresie traumatycznym?*
- 3) *Czy istnieje i na czym polega związek między unikaniem w przywiązaniu a nasileniem symptomów zaburzeń po stresie traumatycznym?*

i odpowiadające im hipotezy.

3. oceny zależności między niepokojem i unikaniem w przywiązaniu a objawami somatycznymi, w tym przypadku sformułowała także trzy pytania badawcze:

- 1) *Czy istnieje i na czym polega związek między ruminacjami natrętnymi a nasileniem symptomów somatycznych u osób owdowiałych?*
- 2) *Czy istnieje i na czym polega związek między nasileniem niepokoju w przywiązaniu a nasileniem symptomów somatycznych?*
- 3) *Czy istnieje i na czym polega związek między nasileniem unikania w przywiązaniu a nasileniem symptomów somatycznych?*

i odpowiadające im hipotezy.

4. Oceny zależności między niepokojem i unikaniem w przywiązaniu a potraumatycznym rozwojem, formułując trzy pytania badawcze:

- 1) *Czy istnieje i na czym polega związek między ruminacjami celowymi a potraumatycznym rozwojem?*
- 2) *Czy istnieje i na czym polega związek między niepokojem w przywiązaniu a potraumatycznym rozwojem?*
- 3) *Czy istnieje i na czym polega związek między unikaniem w przywiązaniu a potraumatycznym rozwojem?*

i odpowiadające im hipotezy.

Zarówno pytania jak i hipotezy badawcze sformułowano poprawnie.

Nie znalazłam zgody ani też wzmianki o akceptacji Komisji Etyki na przeprowadzenie badań. Czy Autorka podjęła takie starania?

Badaniami objęto 167 osób owdowiałych, przy czym dane 152 osób (kompletne i wypełnione co najmniej po upływie 6 miesięcy po śmierci małżonka) uwzględniono w analizach, w tym: 126 kobiet i 26 mężczyzn.

Badania prowadzone były głównie na terenach województwa lubelskiego i świętokrzyskiego (89% wszystkich badanych, dobór do grupy za pomocą kuli śnieżnej), oraz w formie online (11% wszystkich obserwacji). Wydaje się, że wystarczyłyby badania przeprowadzone w formie bezpośredniej, gdyż inna jest procedura doboru do grupy osób skupionych na różnych forach. Jednakże należy pochwalić uczciwość Pani mgr Karoliny Ludwikowskiej - Świebiody, która nie ukryła tego faktu.

Brak mi bardziej wnikliwych kryteriów włączających do badania i wyłączających z nich.

Poza autorskim Kwestionariuszem Danych Demograficznych oraz Inwentarzem Żałoby Powikłanej (*Inventory of Complicated Grief, ICG*) autorstwa Prigerson i współpracowników (1995) we własnej adaptacji (Ludwikowska, Lachowska, 2019) Badaczka zastosowała dobrze znane, trafne i rzetelne narzędzia badawcze, tj.

Zrewidowaną Skalę Doświadczeń w Bliskich Relacjach R.C. Fraley'a, Wallera i Brenanna, *Skalę Przystosowania w Diadach* B. Spaniera, *Inwentarz Ruminacji o Negatywnym Zdarzeniu* A. Canna i współpracowników, *Zrewidowaną Skalę Wpływu Zdarzeń* D.S. Weissa i C.R. Marmara, *Skalę objawów somatycznych Kwestionariusza Ogólnego Stanu Zdrowia* D. Goldberga [w tym przypadku szkoda, że Autorka nie podała rzetelności, ograniczając się do stwierdzenia *Skala ma potwierdzoną trafność i rzetelność* (Makowska, Merez, 2001)], *Inwentarz Potraumatycznego Rozwoju* R. Tedeschi i L. Calhouna.

W mojej ocenie narzędzia te są dobrze dobrane, ich zaletą jest także to, że nie są obciążające dla badanych, gdyż są krótkie, przyjazne dla osób badanych. Warto by sprawdzić rzetelność tych narzędzi dla badanej grupy.

Rozdział V. *Analiza wyników badań* to klarownie opracowany rozdział, w którym Autorka prezentuje najpierw wyniki opisowe, a następnie weryfikuje każdą z hipotez.

Zastosowano adekwatne metody statystyczne do tak postawionych pytań badawczych i hipotez.

Rozdział VI . *Dyskusja wyników* to znakomite zwięźczenie badań. Autorka z dużym znawstwem literatury przedmiotu i erudycją konsekwentnie usiłowała porównać rezultaty badań własnych z przyjętym modelem badań. Ten zabieg w pełni został zrealizowany. Wyniki badań potwierdziły słuszność przyjętych założeń badawczych w

postaci modelu badań. Doktorantka posiada także wysoką umiejętność wpisania rezultatów własnych badań do już istniejących wyników badań o których pisała w części teoretycznej rozprawy. Omówienie jest wskaźnikiem wysokich kompetencji Badaczki w zakresie tworzenia syntez. Stanowi cenną część pracy, porządkuje uzyskane wyniki i osadza je w szerszym kontekście teoretycznym.

Istotne walory części empirycznej:

- brak zastrzeżeń natury metodologicznej co do przeprowadzonych badań, które zostały zaplanowane, zrealizowane i zanalizowane poprawnie;
- uwzględnienie możliwych pozytywnych następstw doświadczonej utraty, związane z potraumatycznym wzrostem, co dotąd nie było uwzględniane w przyjętym modelu Boelena i wsp.;
- duża liczba badanych, pochodzących głównie z dwóch województw (lubelskie, świętokrzyskie);
- wykorzystanie wielu adekwatnych narzędzi badawczych;
- przygotowanie polskiej adaptacji Inwentarza Żałoby Powikłanej (*Inventory of Complicated Grief, ICG*) Prigerson i współpracowników (1995) (Ludwikowska, Lachowska, 2019);
- czytelnie przedstawione wyniki badań;
- zdawanie sobie sprawy z ograniczeń badań własnych (co zostało przez Autorkę przedstawione w oddzielnym paragrafie);
- aplikacyjność uzyskanych wyników;
- podsumowania po każdym podrozdziale i po całości części empirycznej, ułatwiające percepcję pracy.

Literatura tej części pracy skłania również do sformułowania kilku uwag, których uwzględnienie w innych pracach może być przydatne w dalszym rozwoju Doktorantki:

- konieczność uzyskiwania zgód Komisji Etyki do przeprowadzenia badań na ludziach, brak takiej zgody (a może jest, tylko Autorka nie poinformowała o tym) utrudni publikację tej wartościowej pracy w najlepszych czasopismach;
- brak mi wnikliwych kryteriów włączających i wyłączających z badania;
- warto sprawdzać rzetelność narzędzi dla badanej grupy;
- nie zawsze Autorka stosuje zapis APA (w części wyników, gdzie powinny być stosowane kursywy, np. przy *p*).

PODSUMOWUJĄC, uzyskane przez Autorkę rozprawy doktorskiej wyniki są cenne, a poddane badawczej analizie wypełniają oczekiwania recenzenta odnośnie kwalifikacji poznawczej i poziomu rozprawy doktorskiej, pozwalając na jej wysoką ocenę.

Całość rozprawy, w tym dyskusja wyników potwierdza, że Doktorantka posiada dużą wiedzę interdyscyplinarną, pozwalającą na szczegółową analizę uzyskanych wyników, dowodzi krytycznego sposobu myślenia Autorki.

Opinie formułowane przez Panią mgr Karolinę Ludwikowską-Świebiodę zawsze znajdują potwierdzenie w uzyskanych wynikach własnych, bądź w danych z literatury. Wyniki, co niezmiernie cenne, można przełożyć na propozycje oddziaływań praktycznych. Aplikacyjność uzyskanych wyników, w mojej ocenie, zwiększa wartość recenzowanej pracy.

Biorąc powyższe pod uwagę, stwierdzam, że przedłożona mi do recenzji dysertacja Pani mgr Karoliny Ludwikowskiej - Świebiody *STYL PRZYWIĄZANIA I JAKOŚĆ RELACJI ZE WSPÓŁMAŁŻONKIEM A RADZENIE SOBIE Z ŻAŁOBĄ PO JEGO ŚMIERCI* w pełni spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 roku w sprawie warunków i trybu przeprowadzania przewodów doktorskich (Dz.U. z 2018, poz. 261) oraz art. 13 *Ustawy o tytułach i stopniach naukowych* z dnia 14 marca 2003 roku (Dz. U. z 2016 r., poz. 882 z późn. zm.)
W związku z powyższym wnoszę do Wysokiej Rady Naukowej Instytutu Psychologii Uniwersytetu Marii Curie - Skłodowskiej o dopuszczenie mgr Karoliny Ludwikowskiej - Świebiody do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Marioneta Richardson